

עד העצם

תחום הארכיאוזואולוגיה עוסק בחקר שרידי בעלי חיים באתרים ארכיאולוגיים לצורך הבנת חברות אנושיות קדומות והתפתחותן. באתרים שונים בארץ נמצאו שרידי בעלי חיים השופכים אור על אורח החיים של התושבים הקדמונים. חזון העצמות היבשות

כתבה: אורלי גנוסר

חיפה הוא ארכיאוזואולוג ואוצר תערוכת "חכמת העצמות העתיקות - המחקר הארכיאוזואולוגי" במוזיאון הכט שבאוניברסיטת חיפה, שם נפגשנו. תערוכה זו תוצג במהלך השנה הקרובה. המוזיאון המפתיע הזה כולל אוסף של ממצאים ארכיאולוגיים מרתקים ומופלאים שכדאי לראות, ובהם ממצאים ארכיאוזואולוגיים שנשזרו ברצף הגיוני ושמאירים את עולם הארכיאוזואולוגיה באור חדש.

עצם העניין

ארץ ישראל, שהייתה כר פורה לתרבויות רבות, התברכה באתרים ארכיאולוגיים נהדרים עם ממצאים ייחודיים ומרגשים המספרים את סיפור תושביה לאורך התקופות. באמצעות המחקר הארכיאוזואולוגי אפשר ללמוד רבות על תושבי האתרים, על אורחות חייהם, על מנהגיהם, על תרבותם ועל הקשר בינם ובין בעלי החיים שחיו בסביבתם, וכך גם להתחבר למורשת שהותירו. תל מרשה, בגן לאומי בית גוברין, הוא מאתרי המורשת המרשימים בארץ.

באחד הטיולים שלנו בסביבות הכרמל נתקלנו בשלד של בעל חיים. הילדים יצאו מדעתם מאושר והתחננו שניקח הביתה "רק" את הגולגולת. אחרי שהחלפנו מבטים הוריים מודאגים, הסכמנו - בתנאי שיזהו למי שייכת הגולגולת. התשובה הייתה ברורה כי היה זה שטח מרעה לבקר, אך הגילוי המסעיר הפך את החבר'ה שלנו מאז לרגישים מאוד לענייני שלדים, גולגולות ומה שביניהם, ובכל טיול הם הולכים עם עיניים באדמה ומחפשים הוכחות לבעל חיים שמת. מתברר שיש מי שגם חוקר את ה"מציאות" האלה ומעשיר את העולם בידע על אודותן. הכירו את הארכיאוזואולוגים. ארכיאוזואולוגיה היא תחום מחקר שכשמו משלב בין שתי גישות: ארכיאולוגיה וזואולוגיה. בפועל חוקרי התחום בודקים עצמות בעלי חיים שנמצאו בחפירות ארכיאולוגיות, ודרך אופן הגידול של בעלי חיים אלה והשימושים שנעשו בהם ואחר כך בעצמותיהם הם לומדים על עולם החי שהיה נפוץ בתקופות שונות ועל העולם האנושי. פרופ' גיא בר־עוז מאוניברסיטת

הצילומים מתוך קטלוג התערוכה "חכמת העצמות העתיקות - המחקר הארכיאוזואולוגי", מוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה

עצמות כנפיים של תרנגולות, מרשה צילום ו' נמירובסקי, באדיבות רשות העתיקות

מימין: עצמות בעלי חיים מבית הכנסת בעין גדי משמאל: כלי עצם: חודים, מרצעים ומריות, מדבר יהודה, נחל משמר צילומים ר' שפיר, באדיבות רשות העתיקות

הרבה לפני עידן הפלסטיק, ולכן נעשו בהן שימושים שונים. את העצמות נהגו לגלף כדי ליצור מהן כלי עבודה, אבל בהמשך הן שימשו גם להכנת תכשיטים וכלי נוי והדוגמאות לכך רבות.

בממצאים ממערות בנחל משמר שבמדבר יהודה התגלו כלים שונים מעצמות שיוצרו לשלל שימושים לפני כ-5,000 שנה, דבר המעיד על התפתחות טכנולוגית אבל גם על התפתחות עיצובית-סגנונית. מרבית הכלים שימשו לבישול אבל גם לעבודה עם עץ, לאריגה ולמגוון מלאכות נוספות.

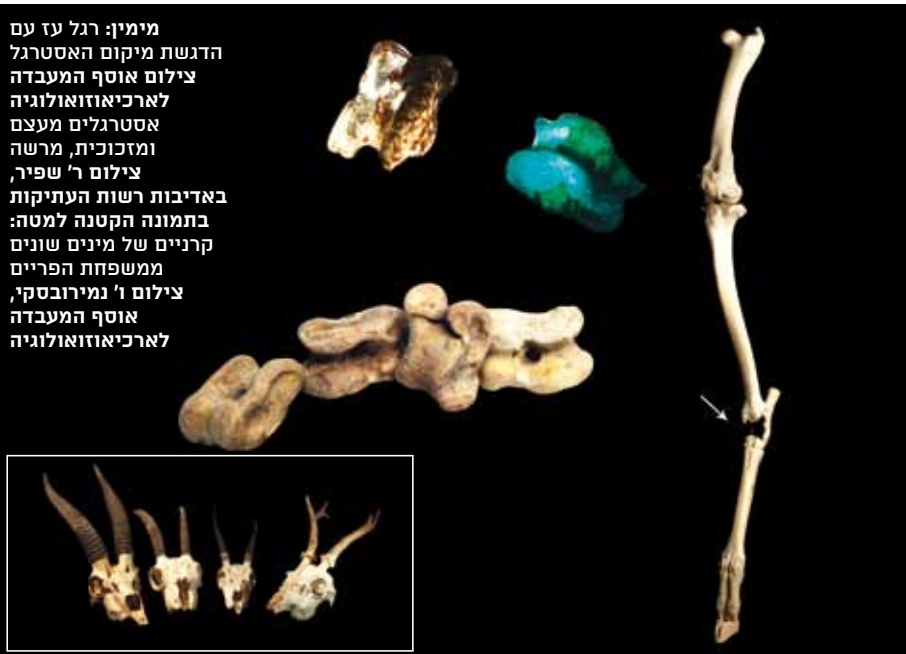
ואולם, כמו הקלישאה, נראה שאת תשומת הלב בתערוכה גוזלות דווקא גולגולות הכלבים. הכלב, שבית מהזאב לפני כ-15 אלף שנה, בתרבות הנטופית, הפך להיות חברו הקרוב של האדם, שכנראה זיהה בו תכונות מתאימות. הכלבים הראשונים, שעדיין דמו לזאבים, היו כל כך אהובים על בעליהם עד

שנקברו עמם באותו קבר. בארץ נמצאו כמה קברים של בני אדם עם כלביהם גם באתר הנטופי עינן שבעמק החולה. גם בשכבה הנטופית של נחל המערות בכרמל התגלו כמה שרידי כלבים. מתקופה מאוחרת יותר נמצאו קבורות כלבים באשקלון, ושם מדובר בכ-1,400 קברים שאולי קשורים לפולחן לאלי הרפואה. הארכיאוזואולוגיה שחוקרת שרידי בעלי חיים בוחנת גם ממצאים נוספים כמו שיניים, קרניים או קונכיות, שביחד מעניקים לחוקר תמונה מקיפה יותר על אורח החיים בעת העתיקה. השימוש בבעלי חיים שנועד לכלכלה מספר לנו על תזונת האדם לאורך התקופות השונות ועל שיטות להכנת המזון, אבל גם על הימצאותם או על היעדרם של בעלי החיים השונים, על תהליכי הביות שלהם ועל התפתחות משק החי.

ההווה שלנו הוא תוצאה של עיצוב העבר הרחוק והקרוב, ולמרות המרחק בזמן והשינויים מרחיקי הלכת, הרי שבבסיס נשמרו עקרונות הכלכלה והאומנות, כך שבאיזה שהוא מקום בכל אחד מאיתנו מסתתר אדם קדמון קטן.

תערוכת "חכמת העצמות העתיקות - המחקר הארכיאוזואולוגי", מוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה, הכניסה חיים. mushecht.haifa.ac.il

מימין: רגל עז עם הדגשת מיקום האסטרגל צילום אוסף המעבדה לארכיאוזואולוגיה אסטרגלים מעצם ומזכוכית, מרשה צילום ר' שפיר, באדיבות רשות העתיקות בתמונה הקטנה למטה: קרניים של מינים שונים ממשפחת הפריים צילום ו' נמירובסקי, אוסף המעבדה לארכיאוזואולוגיה

של העז הם הפכו למוצר רב-שימושי. מצד אחד שימשה האסטרגל לייצור כלים ומצד שני היא שימשה למשחק, לנבואה, למשחקי מזל ולהגרלות - ויעידו על כך עצמות אסטרגל שנמצאו בשטח עם חרותות ביונית של שמות אלים (כמו ניקה אלת הניצחון והרמס אל משחקי המזל). במקום נמצאו גם העתקי אסטרגל העשויים מזכוכית - מה שמוכיח שהייתה לצורת העצם הזאת חשיבות גדולה מבחינה תרבותית. ממצא נוסף שמציג תעלומה קשור לבית הכנסת העתיק בעין גדי. בחפירות שנערכו במקום נמצאו מתחת לארון הקודש עשרות עצמות שרופות של חיות טהורות (בעיקר עז וכבש), ועל רבות מהן סימני חיתוך המעידים על אכילת אותן חיות. ואולם, בתקופה שבה פעל בית הכנסת (מאה רביעית לספירה) חל איסור על העלאת קורבנות, כך שהימצאות העצמות לצד שרידי פרוכת ושריד מספר ויקרא מעוררת שאלות. עם זאת, בית הכנסת נשרף עם היישוב היהודי במקום ולא ידוע אם העצמות הן תוצאה של השרפה או שהוטמנו שם קודם לכן.

פה קבור הכלב

עצמות בעלי חיים היו חומר גלם זול, זמין, נוח, חזק ושימושי בתקופות הקדומות,

אתר זה הוא גם אוצר לארכיאוזואולוגים. בתל נמצאו מאות עצמות של תרנגולות בסירי בישול, הוכחה לכך שבאתר גידלו תרנגולות למאכל כענף כלכלי. עד לתקופה ההלניסטית, זמן שגשוגו של היישוב במרשה (מאות רביעית-שלישית לפנה"ס), שימש התרנגול לצורכי פולחן וקרבות. במרשה נמצאו לראשונה עצמות תרנגולות במספרים גדולים, ולמעשה מרשה היא המקום העתיק ביותר עם כמות כה גדולה של תרנגולות מחוץ לדרום-מזרח אסיה, שם ביות התרנגול לפני כ-5,000 שנה. פרופ' ברעז מוסיף על כך פרט מעניין ומספר שארץ ישראל הייתה תחנת מעבר בדרך לאירופה, שאליה הגיעו התרנגולות כעבור 70-80 שנה. לשם כך נדרשו לעבור התאמה ואקלים לתנאים היס-תיכוניים. יש לשער שבתנאים אלו חלו בתרנגולות שינויים פיזיולוגיים והתנהגותיים, שהתבטאו בשינויים בגידול ובהטלה ובהתאמות נוספות. הוא מגלה שגם במרחק של יותר מ-2,000 שנה, הדנ"א בעצמות השתמר היטב (עצמות התרנגולות נתגלו במתקנים תת-קרקעיים, שם השתמרו בצורה מיטבית) ושאת החומר הביולוגי בוחנים כעת כדי ללמוד על הגזע שטופח כאן ועל מאפייניו.

ועוד עניין היה לתושבי מרשה עם עצמות. את עצם האסטרגל (עצם בקרסול)